

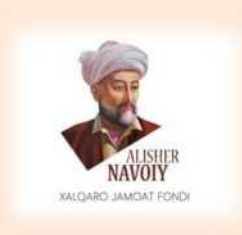

**«AKADEMIK AZIZ QAYUMOV VA
MUMTOZ ADABIYOTSHUNOSLIK»**

*mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman
materiallari*

**«ACADEMIC AZIZ KAYUMOV AND
CLASSICAL LITERATURE»**

*proceedings of the international scientific-theoretical
conference on the topic*

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
Алишер Навоий номидаги халқаро жамоат фонди

**«Академик Азиз Қаюмов ва
мумтоз адабиётшунослик»
мавзусидаги халқаро илмий-
назарий анжуман
материаллари**

(Toshkent, 02.06.2021 y.)

Тошкент – 2021

Мазкур тўплам 2021 йилнинг 2 июнь куни ўтказилган “Академик Азиз Қажумов ва мумтоз адабиётшунослик” мавзусидаги халқаро илмий-назарий анжуман материалларидан иборат бўлиб, унда мамлакатимизнинг бир қанча таниқли олимлари ҳамда ёш тадқиқотчилар билан бирга Венгрия, Тожикистон ва Қирғизистон каби давлатлардан мутахассисларнинг мақолалари ҳам ўрин олган.

Таҳрир ҳайъати:

Баҳром Абдуҳалимов, Жаббор Эшонқулов, Иброҳим Йўлдошев, Юсуф Турсунов, Насимхон Раҳмонов, Боқижон Тўхлиев, Олимжон Давлатов.

Масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи:

Отабек Жўрабоев.

Тўпловчилар:

Меҳрибон Ёдгорова,
Дилноза Рустамова.

остальных, проживающих в этом доме. Ох, за таким столом Азизхон Каюмов чувствовал себя Эмиром Бухарским!

На этом позвольте мне первую часть воспоминаний завершить, поскольку с этого момента начинается новый, кстати, гораздо более известный этап в жизни нашего Учителя, академика Азиза Пулатовича Каюмова.

Шоира АХМЕДОВА,
*филология фанлари доктори,
БухДУ профессори.*

АКАДЕМИК АЗИЗ ҚАЮМОВ ХОТИРАЛАРИДА ҒАФУР ҒУЛОМ ОБРАЗИ

Аннотация

Мақолада академик А.Қаюмовнинг Ғафур Ғуломга бағишланган хотира китоби ва унда яратилган шоир образи таҳлил қилинган. Асарнинг бугунги кундаги аҳамияти ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: хотира-эссе, ижодкор, шоир образи, танқидчи, замондош.

Аннотация

В статье анализируется книга памяти академика А. Каюмова, посвященная Гафуру Гуляму, и созданный в ней образ поэта. Обсуждается важность произведения сегодняшней дней.

Ключевые слова: мемуар-эссе, творчество, образ поэта, критик, современник.

Annotation

The article analyzes the book in memory of academician A. Kayumov, dedicated to Gafur Gulam, and the image of the poet created in it. The importance of today's work is discussed.

Key words: memoir-sketch, creativity, poetic image, critic, contemporary.

Академик А.Қаюмов ўзбек адабиётшунослигини ўзининг ранг-баранг жанрдаги тадқиқотлари билан бойитган серқирра истеъдод соҳибидир. Айниқса, олимнинг эсселари, хотиралари, адабий-танқидий мақола ва тадқиқотлари ўзининг илмий-эстетик тафаккурга йўғрилганлиги, ижодкорга ва адабиётга бўлган чуқур муҳаббатининг рамзи сифатида намоён бўлади. Олимнинг хотира китоблари ҳам шулар жумласидан.

А.Қаюмовнинг буюк ўзбек шоири Ғ.Ғуломга бағишланган

эсдаликлари дастлаб 2002 йилда чоп этилган эди, кейинчалик олим уларни тўлдириб, бойитиб қайта нашр эттирди. Унгача олим файласуф шоир ижоди ҳақида қатор мақолалар ёзган, улар матбуотда чоп этилган эди (“Зўр карвон йўлида” (1993, “Устоз Ғафур Ғулом хотираси” (1994) ва ҳ.к.).

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, академик шоир ҳаёти ва ижоди ҳақида ўзбек адабиётшунослигида жуда кўп тадқиқотлар, китоблар, диссертациялар яратилган. Шоир тириклик давридан бошлаб, ўзбек адабиётшунослиги ва танқиди Ғафур Ғулом ҳаёти ва ижоди ҳақида узлуксиз илмий изланишлар олиб боради. Шоир ижоди туркий халқлар, собиқ шўро таркибидаги юртлар, ўзга эллар адабиётшунослигида ўрганилди. Ғафур Ғулом ҳақида илк мақолани француз адиби Пол Вайян Кутюрёе (1931), сал кейинроқ Анри Барбюс ёзган (1935) эди. Ўзбек адабиётшунослиги, танқидида олим, мунаққид борки, Ғафур Ғулом ҳақида ўз гапини айтган. Бу борада атоқли олим Ҳ.Ёқубовнинг қатор ишларини эслашнинг ўзи кифоя. Адабиётшунослар Ҳ.Ёқубовдан кейин бу соҳада салмоқли ва ҳаммага маъқул келадиган иш қилиш қийинлигини қайта-қайта таъкидлашган. Чунки ўзбек адабиётшунослигининг узвий қисми ғафур ғуломшуносликка асос солиниши, биринчи навбатда, адабиётшунос Ҳомил Ёқубов номи билан боғлиқдир.

Ғафур Ғулом ижодининг нозикфаҳм тадқиқотчиси С.Мамажонов илмий фаолиятининг энг катта қисмини академик шоир ҳаёти ва ижоди ҳақида ёзган ўнлаб мақолалари ва монографик китоблари ташкил қилади. Академик Ғафур Ғулом илмий раҳбарлигида "30-йиллар поэзиясида меҳнат темаси" мавзуида номзодлик диссертацияси устида иш олиб бориб, кейинчалик ғафур ғуломшунослик саҳифаларини бойитган, шоир ижодининг теран тадқиқотчиси академик С.Мамажонов Ғ.Ғулом ижоди ҳақида кўп йиллардан бери олиб борган илмий-тадқиқот ишлари асосида "Ғафур Ғулом маҳорати" мавзуида докторлик диссертациясини ёқлади (1968). Бу борадаги ишларини давом эттириб, Ғ.Ғулом ҳақида учта монография яратди. Улкан санъаткор Ғафур Ғулом ижоди ҳақида битилган бу ишлар адабиётшунослигимизда ўзига хос илмий трилогия намунасидир. Бу тадқиқотлар собиқ шўролар даврида яратилган.

Истиқлол йилларида ҳам шоир ижоди ҳақида қатор илмий бақувват, етук тадқиқотлар яратилган бўлса-да, адабиётшуносликда академик Б. Назаров Ғафур Ғулом ижоди, унинг бадиий олами ҳақида ўзининг оҳорли сўзини айта олганини “Ғафур Ғулом олами” китобидаги концепция,

талқин, таҳлил, баҳолашда ўзига хослик кўрсатади. Бу янги тадқиқоти билан олим Ғафур Ғулом бадиий оламининг бир қанча бетакрор фазилатларини намоён эта олди, унда шоирнинг нафақат шеърляти, балки халқчил насри, ҳажви зукко олим нигоҳидан янгича мафкура нуқтаи назаридан ўтказилади.

Академик А.Қаюмовнинг китоби юқоридаги ишлардан олимнинг ўзи таъкидлаганидек, шоирнинг ижодий йўли тўғрисидаги мукаммал асар эмас, балки “бу академик шоир Ғафур Ғулом билан бир қанча вақт хизматдошликка мушарраф бўлган, унинг суҳбатларидан баҳра топган, энг муҳими, унинг тарбияси, ғамхўрлиги остида шаклланган шогирд ва мухлисларидан бирининг шахсий хотиралари”²¹ бўлганлиги билан фарқ қилади.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, файласуф шоир ҳаёти ва ижоди ҳақида хотира китоблар ҳам яратилди. Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмаднинг “Назм чораҳасида”, истиклол йилларида “Йўқотганларим ва топганларим” китобида ҳам Ғ.Ғуломга бағишланган алоҳида фасл мавжуд. 12 қисмдан иборат фаслда ҳам шогирднинг устоз ҳаёти ва ижоди ҳақидаги хотиралари самимий тасвирланган²². Академик А.Қаюмовнинг хотира китоби ҳам айни шу силсиладаги асар сифатида намоён бўлади. Шунинг учун хотиралар орқали ҳам А.Қаюмов шоир ҳаётининг ўқувчи учун муҳим бўлган қирраларини ёритади, шоир ижодига баҳо беради, шеърларини чуқур таҳлил эта олиш маҳоратини кўрсатади. Масалан, шоирнинг машҳур “Турксиб йўлларида” шеърини қатламлари билан атрофлича таҳлил қилар экан, шеърнинг “Ғафур Ғуломона нидо билан якунланишни”ни таъкидлайди.

А.Қаюмов шоирнинг уруш йиллари ижодига ҳам теран нигоҳ ташлайди. “Соғиниш” шеърининг яратилши ҳақида фикр юритишдан олдин ўзининг хотираларини, акасини урушга кузатиш жараёнини эсга олади, бу лирик чекиниш орқали шоир шеърининг нечоғли таъсирли ва аҳамияти катта эканлиги очиб берилади : “Мушфиқ ота-оналар, яқинлар учун чексиз, ҳеч тугамайдиган соғиниш йиллари бошланди. Акам Ҳафизхон Қаюмов фронтдан қайтмади.

Ҳар бир оила шундай кечмишларни бошидан ўтказган. Оналар агарда ўша куни уйда овқат пиширилса, ўғлининг насибаси деб бир коса

21 Азиз Қаюмов. Академик Ғафур Ғулом (хотиралар). – Т.: 2008.3-бет (кейинги ўринларда шу китобнинг саҳифалари кўрсатилади).

22 Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим.Тошкент. “Шарқ”, 1999. 26-71 бетлар.

овқатни олиб кўяр ва уни кутар эди.

Ғафур Ғулом бунинг ҳаммасини ўз кўзи билан кўрган, кузатувда ҳам, кутмокда ҳам, соғинишда ҳам у халқ билан бирга” (54-бет).

Самимий хотираларга асосланган бундай лавҳалар ўқувчини Ғ.Ғулом ижодига янада яқинлаштиришга хизмат қилади.

Саид Аҳмад “Вақт” шеъри ҳақида тўхталар экан, бевосита унинг яратилиш тарихига гувоҳ бўлгани билан боғлиқ хотираларга тўхталса, А.Қаюмов “Вақт” шеъри ҳақида фикр юритишдан олдин вақтнинг қадри ҳақида йирик ўзбек олимлари Ё.Тўрақулов, Ҳ.Абдуллаев билан боғлиқ хотираларни эсга олади, қисқа бўлса-да, шеърнинг туб моҳияти ҳаёт лаҳзаларининг қадри эканлигига диққат қаратиб, уни таҳлил қилади: “Вақт” шеърини диққат билан ўқиб ўрганган ҳар бир шеър мухлиси ундаги чуқур мутафаккирона мисраларни фақат Ғафур Ғуломгина ижод қила олади, деб хулоса қилса, у, албатта, ҳақлидир”, деб ёзади (112-бет).

Китобнинг “Шарқ кўлёмалари ҳазинасида” бўлимида Шарқшунослик институти билан боғлиқ турли хуруж ва иғволарнинг кўпайиши, Ғ.Ғуломнинг уларга қарши вазминлик билан асосли кураши, Маҳмуд Қошғарий, Ҳофиз Таниш Бухорий, Форобий, Нодира каби ижодкорларнинг илмий-адабий меросини, улар ҳақида илмий иш олиб бораётган бир қанча истеъдодли олимларни ҳам “чаласавод жоҳиллар ҳужумидан сақлаб” қолганлиги ҳикоя қилинади. Шу аснода шоирнинг ҳам ижодий, ҳам маънавий қиёфаси очила боради. “У киши ҳазилни севар, ўзини жуда оддий тутар эди, аммо улуғсифатлик бу одамнинг табиатида бор. Шунинг учун Ғафур Ғулом билан ҳар бир учрашув, унинг суҳбатига эришув биз учун катта қувонч бағишлар, қувват берар ва ибрат бўлар эди” (79-бет). Бундай хотираларни ўқир экан, ўқувчининг кўз ўнгида зукко, ҳазилкаш, “ҳар қандай шароитда, ҳар қандай мавзудаги суҳбатда ажойиб ҳозиржавоб” шоирнинг ёрқин қиёфаси жонланади.

Қўқондаги Адабиёт музейини ташкил этишдаги жонбозлиги, Атойини Отойи деб чиққан ёш олим Э.Рустамовни ҳимоя қилиб, газетада мақола чоп этиши ҳақидаги лавҳалар бугунги кун ўқувчисига ўша давр муҳити билан чуқурроқ таниш имконини беради. А.Қаюмов бошқаларнинг нигоҳи –хотиралари орқали шоир қиёфасини янада чуқурроқ очиб бериш усулидан ҳам фойдаланган. Масалан, шоирнинг тарбиясини олган Ҳ.Юнусов, Ҳамиджон Ниёзий, шоир Чустий билан боғлиқ хотиралар Ғ.Ғуломнинг нақадар бағри кенглиги, ижодкорларга марҳаматли инсон сифатидаги қиёфасини очишга ёрдам беради. Шу боис

А.Қаюмов Ғ.Ғуломни ўзбек халқига “эзгулик дарсини ўтайдиган тарбиячилардан бири” сифатида кўрсатар экан, бу дарслардан барча халқлар фойдалансалар арзишини таъкидлайди.

Олимнинг Ғ.Ғуломнинг “Алишер” шеъри ҳақидаги мулоҳазаларига эътибор қаратайлик: “Ғафур Ғулом сўзни буюк шоирнинг исми Алишердан бошлайди.... Алишер бир кучли, қудратли шердирки, унинг овози юксак тоғлар оралаб наъра тортади, тоғлар эса унга акс-садо бериб янграйдилар. Бу Навоийнинг сўзлари, унинг назми, ижоди беш юз йилдан бери яшаб келаётганлигининг шоирона ифодасидир. Унинг жарангли ва қудратли овозига акс-садо берувчи тож эса – Ватан. Шундай қилиб, Ғафур Ғулом шердай наъра тортувчи Алишер образи ва унга акс садо бераётган тоғдай юксак ва улуғ Ватан образи билан ўз шеърини бошлаган” (91-бет). Шеърнинг ана шундай чуқур таҳлили самимий ва содда, шу билан бирга асослилиги хотираларда ҳам олимнинг илмий қувваи ҳофизаси кучли эканлигини кўрсатади. Буни шоирнинг Навоий ғазалига боғлаган “Тун била тонг” мухаммасининг қиёсий таҳлили, “Навоий қабри устида” шеърининг яратилиши ва шарҳи, “Навоийнинг уч ғазалини шарҳлаб, шоирнинг йирик анжуманда маъруза ўқиши, Афғонистонда Жомийга бағишланган анжуманда “Шарқ назми осмонинг иккипорлоқ қуёши” мавзуида маъруза қилганлиги ҳақидаги жонли хотиралар шоир образини тўлдиришга хизмат қилганида кўриш мумкин.

Хотираларда олим – буюк ижодкорнинг характериға хос чизгилар берадики, бу китобхон билан олим, ёзувчи орасидаги масофани яқинлаштиришга ёрдам беради. Тилға олиб ўтилган инсонларнинг деярли барчаси олимға таниш, юрагига яқин одамлар, шунинг учун бўлса керак, унинг самимий хотираларида файласуф шоир Ғафур Ғуломнинг бутун ҳаёти, инсоний, ижодий қиёфаси кўз олдимизда яққол гавдаланади.

“Истаймизки, XXI аср авлоди бу улуғ ватандошимизнинг хотирасини азиз тутсин. Ундаги ватанпарварлик, инсонпарварлик, халқпарварлик таълимини олсин. Ёш ижодкорлар эса ўзбек адабиётини, адабиётшунослигини Ғафур Ғуломна асарлар билан муттасил бойита берсин” (157-бет). Академик А.Қаюмов қалбидан отилиб чиққан бу қайноқ сўзларни нафақат Ғ.Ғулом, балки ўзбек адабиётининг бошқа буюк ижодкорлари ҳаёти ва ижодига ҳам қўллаш мумкин. Зеро, улар ҳақида ёзилган хотира китоблар китобхонни шу буюкларға янада яқинлаштиришға, улар ҳаёти ва ижодидан маънавий баҳра, ибрат олишға чақириши жиҳатидан ҳам аҳамиятлидир.

МУНДАРИЖА

О.Жўрабоев.	Адабиётшунослигимиз дарғаси ва адабиёт музейимиз фахри	4
УСТОЗНИ ЁД ЭТИБ		
Ҳ.Ҳомидий.	Даҳога меҳр ҳосиласи	11
Н.Жумахўжа.	Академик Азиз Қаямов ҳамда проф. Абдуқодир Ҳайитметовнинг дўстона ва ҳамкорлик муносабатлари	16
Н.Раҳмонов.	Ҳаётининг ҳар бир лаҳзаси тарих эди	25
З.Исломов.	Азизийнинг адабий мероси	34
Ш.Ёрқин.	Устодимни эслаб	39
С. Олим.	Кордон олим	41
Д. Азимова.	Уроки жизни: память об учителе	49
Ш.Аҳмедова.	Академик Азиз Қаямов хотираларида Ғафур Ғулом образи	55
М.Рашидова.	Академик Азизхон Қаямовнинг “Низомий “Ҳамса”си талқини” асари хусусида	60
Н.Авазов.	Азизхон устознинг Маҳмудхўжа Бехбудий ижодини юзага чиқаришдаги роли	65
Р. Хабохунова.	Академик Азиз Қаямовнинг илмий мактаби	68
С.Султонсаидова.	Азизхон устоз ҳақида баъзи хотиралар	73
И.Сулаймонов.	Заҳириддин Муҳаммад Бобур шахсияти академик А.Қаямов талқинида	78
Н.Абдуллажаснова.	Академик А.Қаямовнинг берунийшуносликка доир тадқиқотлари хусусида	84
Д.Казакбаева.	Алишер Навоий таржеъбандлари академик Азиз Қаямов талқинида	88
Н.Мирзаева.	Академик А.Қаямов ва Увайсий шеърларидаги санъат билан боғлиқ терминлар хусусида	92
Д.Рустамова.	Академик Азиз Қаямовнинг Навоий лирикасига доир қарашлари	96
Қ.Деҳқонов.	Академик А.Қаямов томонидан тузилган “Муножот” асарининг йиғма илмий матни	99
ШАРҚ МУМТОЗ АДАБИЁТИГА ОИД ҚЎЛЁЗМА МАНБАЛАР		
В.Пери.	Highlights of the Chagatay/old uzbek manuscripts preserved in the the Oriental collection of the library of the Hungarian Academy of sciences	105
Ю.Турсунов.	Матн шаҳодати	112
З.Маширабов.	Хорижда сақланаётган Ўзбекистонга тааллуқли илмий-маданий бойликларни аниқлаш ва ватанга қайтариш	121
Ж.Маҳмудов.	Паҳлавон Маҳмуд аждодлари	127
Г.Абдуллаева.	Манбашунос Муҳаммаджон Ҳакимов архиви ҳақида	134

<i>Ш.Нуриддинов.</i>	Комил Хоразмий лирик мероси ўрин олган қўлёзма баёзлар тўғрисида	137
<i>З.Хуррамова.</i>	Саййид Муҳаммад Йўлдош девони қўлёзмаси ҳақида	144
<i>И.Мадгазиев.</i>	XIX аср охири ва XX аср бошлари Андижон адабий муҳитига оид қўлёзма манбалар	149
<i>Б.Исакова.</i>	Увайсийнинг «Карбалоннома» достони	155
<i>Д.Жумаева.</i>	«Равзаи асрор» асарининг қўлёзмалари	162
<i>Н.Алиқулова.</i>	“Девони Мажзуб” даги бир ўзига хослик ҳақида	166
<i>Ж.Абдуллаев.</i>	Убайдий девонининг ўрганилиш тарихидан	171
<i>Ж.Жовлиев.</i>	Мумтоз адабиётимизни ўрганишда тадқиқотида Мақсуд Шайхзоданинг ўрни	175
<i>М.Мухаммадова</i>	Mahmud az-Zamakhshariy adabiyotshunos va tilshunos olim	179
<i>Г.Матёқубова.</i>	Рауф Парфи архивининг ўзига хос хусусиятлари	183
<i>Н.Мусхтарий.</i>	Abul Hasan al-Ash'ariy “Kitabu-l-luma” asarining manbashunoslik tahlili.	188

ШАРҚ МУМТОЗ АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА НАЗАРИЙ ЁНАШУВ ВА МЕТОДЛАР

<i>Х. Болтабоев.</i>	Алишер Навоий сийрати Хондамир талқинида	195
<i>Б.Тўхлиев.</i>	Ғазал мутолааси – маънавий тарбия муқаддимаси	201
<i>Қ.Эргашев.</i>	Алишер Навоий асарларида масх бўлиш ҳодисасининг талқини	209
<i>С.Олим.</i>	“Лисон ут-тайр”нинг лиро-эпиклик даражаси: салаф ва халаф муносабатлари устоз-шогирдликми ёхуд пир-муридлик?	213
<i>Б.Ражабова.</i>	Ахийлар образи талқини хусусида	226
<i>М.Маматқулов.</i>	Мухаммас имкониятлари ва Сайқалий маҳорати	230
<i>М.Мухторов.</i>	Алишер Навоий лирикасида мусиқий терминлар	235
<i>Д. Рўзиева.</i>	Низорий ижодида Навоий анъаналари	241
<i>Ш.Ҳасанова.</i>	Хиромийнинг бадий маҳорати масаласи	253
<i>У. Аметова.</i>	Шайх Нажмиддин Кубро издошлари	259
<i>М.Ҳошимхонов.</i>	Машраб поэзиясида тасаввуфий ғоялар	264
<i>S.Karimova.</i>	Zebunnisobegim she'riyatida Hoja Ahmad Yassaviy hikmatlari ta'siri	270
<i>S.Umarova.</i>	Abdulloh Ansoriy va Navoiy	274
<i>У.Санақулов.</i>	Алишер Навоий асарларида Лайли ва Мажнун сюжети талқини	277
<i>S.Umarov.</i>	Himmatning – kamoli futuvvat	283
<i>Р.Саидова.</i>	Маломатийликнинг бошқа тариқатлар билан алоқаси	288